

АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА СТИЛІВ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Дорожкін Валерій Романович¹, Савченко Олена Володимирівна²

¹Доктор психологічних наук, професор кафедри психології Інститута підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7755-1343>

²Аспірант кафедри психології Інститута підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5377-6561>

UDC: 159.923.5

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язків психологічних меж особистості підлітків та стилів сімейної взаємодії. Одна із цілей статті – дослідити як стійкі патерни поведінки з дитиною і ставлення до неї впливають на індивідуальність підлітка, його бажання і психологічні можливості. За допомогою психодіагностичних методів вдалося дослідити межі Я, їх функції, а також батьківське ставлення, як його сприймають самі підлітки.

Досліджено розвиток і диференціацію функцій меж в підлітковому віці та їх взаємозв'язок зі значущими відносинами. Наслідком спотворень стилів батьківського виховання є дефіцит психологічних меж. Дефіцит меж обумовлює порушення і дефекти особистості підлітка, які проявляються у формуванні нестійкого самовідношення, надзалежності від оцінок значимих інших, втрати індивідуальності та ін.

Ключові слова: психологічні межі, стилі сімейної взаємодії, батьківське ставлення, особистість підлітка, функції психологічних меж.

Постановка проблеми. Дослідження стилів сімейного виховання набуває особливого значення в контексті вивчення психологічних меж підлітків.

Сімейне виховання – це цілеспрямовані, свідомі виховні впливи, які здійснюються батьками з метою формування певних якостей і умінь. А.О.Реан розумів сімейне виховання як організацію життєдіяльності підлітка в умовах сім'ї, при якій проявляється ставлення до неї батьків (Реан, 2010). Згідно А.Я Варга, батьківське ставлення являє собою цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття і розуміння характеру дитини, її вчинків (Варга, 1986).

У тому чи іншому вигляді сімейне виховання та його стилі вивчали вчені різних психологічних під-

ходів і напрямків. Так, психоаналітики досліджували самі стилі сімейного виховання, порушення в виховному процесі, стилі материнства, вплив власних конфліктів на батьківські помилки, стиль виховання «шизофреногенної матері», розвиток невротичної особистості в сім'ях, в яких батьки пригнічують і знецінюють один одного. Психологи напрямку педагогічної психології вивчали батьківську поведінку як рівень батьківського контролю, способи спілкування з дітьми в ході виховних впливів та емоційну підтримку, сімейну атмосферу, сімейні умови та структурні або психологічні сімейні деформації, детермінанти вибору батьками неефективного стилю ставлення до дитини.

А. Я. Варга відносить до детермінант вибору батьками стилю ставлення до дитини:

1. Педагогічну і психологічну неграмотність

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Valeriy Dorozhkin, Olena Savchenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

батьків.

Педагогічна неграмотність проявляється у відсутності знань по віковій та педагогічній психології, в знеціненні виховного процесу та його значущості для особистості дитини, а також у використанні некритично засвоєних, ригідних стереотипів виховання, успадкованих від власних батьків.

2. Особистісні проблеми і психологічні особливості самих батьків.

А. Я. Варга підкреслює особливе значення цієї детермінанти батьківського ставлення в ряді інших, до яких вона відносить клініко-психологічні особливості дитини, соцікультурні і сімейні традиції, етіологічні фактори раннього контакту дитини з матір'ю, особливості спілкування дорослих членів сім'ї, тощо.

Головна причина батьківських помилок лежить в їх почуттях до своїх дітей, які спотворені несвідомими конфліктами, що виникають з власного дитинства батьків. Часто у відносинах з дітьми батьки відіграють свої власні конфлікти.

О. І. Захаров вважає, що батьки виступають для дитини головним джерелом тривоги (Захаров, 1988). Вчений систематизував риси особистостей «деструктивних» батьків. «Вони сензитивні, схильні до підозрливості, недовірливості. Їм властиві впертість, ригідність мислення. Вони утворюють ситуативно обумовлені надцінні ідеї. У них виявлені проблеми самоконтролю, труднощі у взаємовідносинах з оточуючими; наявність хронічних міжособистісних конфліктів, зниження біотонусу, нестійкі соматичні скарги, схильність до драгівливості і конфліктної переробки переживань. Вони тривожні і невпевнені в собі».

Деструктивний стиль ставлення до дитини-підлітка породжує подвійні стандарти (від дитини вимагають одних вчинків, а самі батьки роблять протилежні), порушення комунікативних процесів (батьки, з одного боку, критикують підлітка, а з іншого, на прихованому рівні підтримують засуджувану поведінку і сприяють її збереженню), протилежні вимоги дорослих (мати зобов'язує до одних вчинків, а батько – до інших), неповагу батьків один до одного та ін. Руйнівними для особистості підлітка є «подвійні послання», які даються на свідомому і несвідомому рівнях. З одного боку, дитині кажуть, що саме вона повинна зробити, а з

іншого, на несвідомому рівні, повідомлюють протилежну інформацію про те, що робити цього не потрібно і навіть заборонено.

Вплив сімейних відносин на формування особистості підлітка, а також на його поведінку і самовідчуття підкреслюється в усіх психологічних підходах і напрямках, пов'язаних з цією темою. Так, Ф. Дольто говорить про дитину як про симптом батьків (Дольто, 2010). Ж. Лакан визначає дитину, як істину сімейної пари (Лакан, 2012). О. І. Захаров аналізує деструктивний стиль відношення батьків до дитини і приходиться до висновку, що цей стиль веде до виникнення аномалій формування особистості підлітка (Захаров, 1988). О. Т. Соколова в якості наслідків материнської депривації вказує на можливий розвиток у підлітка підвищеної тривожності, невпевненості, спраги любові і нав'язливого страху втрати об'єкта прихильності (Соколова, 1995). Подібні зміни в розвитку, а також емоційне збіднення і сплюсненість у дітей, що виховуються без материнської турботи і ласки, підкреслює А. Я. Варга (Варга, 1986).

На наш погляд, співвіднесення стилів сімейної взаємодії з типами психологічних меж відкриває нову можливість опису поведінкових проявлень батьківських установок і відношень через контактну взаємодію з дитиною. Крім того, це допоможе з'ясувати як стійкі патерни поводження з дитиною і ставлення до неї впливають на індивідуальність підлітка, його бажання і психологічні можливості.

Формулювання цілей статті. У якості мети ми обираємо: дослідити взаємозв'язки психологічних меж особистості підлітків та стилів сімейної взаємодії.

Методи дослідження та їх обґрунтування. В дослідженні біли використовувані наступні методики: опитувальник «Психологічні межі» (Т. С. Леві); методика «Межі Я» (тест Н. Браун в адаптації К. О. Шамшикової); опитувальник діагностики батьківського ставлення (Г. Я. Варга, В. В. Століна). Зазначені методики можливо застосовувати до підлітків, що вказано в паспортах цих опитувальників. Ми застосовували методики для підлітків двох груп: 11-12 років, та 15-16 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стил батьківського виховання вперше досліджував А. Адлер в 1932 році (Адлер, 2011). Вчений-психоаналітик

описав несприятливі ситуації дитинства, пов'язані з батьківським вихованням, на основі яких дитина формує хибні уявлення про життя. До них він відніс два порушення в виховному процесі: балоці дитини і зневага дитиною. Е. Еріксон у своїх дослідженнях стилів виховання в залежності від культури суспільства виявив, що стиль материнства визначається тим, що саме очікує від дитини соціальна група, до якої він належить. На думку Е. Еріксона (Еріксон, 1950), кожній стадії розвитку відповідають свої, властиві даному суспільству очікування, які індивід може виправдати або не виправдати, і тоді він або включається в суспільство, або відкидається їм. Ці міркування Е. Еріксона лягли в основу двох найбільш важливих понять його концепції – «групової ідентичності» і «Его-ідентичності».

А. О. Реан вважає, що крім свідомого, цілеспрямованого виховання, здійснюваного батьками, на дитину впливає вся сімейна атмосфера, а також сімейні умови: соціальне становище, рід занять, матеріальний рівень, рівень освіти, ціннісні орієнтації членів сім'ї. Тому, будь-яка деформація сім'ї батьків тягне за собою певні наслідки в розвитку особистості дитини (Реан, 2010). Згідно А. О. Реан сімейна деформація може бути структурною або психологічною. Структурна деформація сім'ї – це порушення її структурної цілісності внаслідок відсутності одного з батьків. Психологічна деформація сім'ї пов'язана з порушенням системи міжособистісних відносин, переважанням негативних цінностей, асоціальних установок і т.п. (Реан, 2010).

А. Я. Варга і В. В. Столін диференціюють чотири типи дитячо-батьківських відносин (Варга, 1986):

а) приймаюче-авторитарний, коли тепле відношення і прийняття дитини поєднується з вимогами соціальних успіхів і досягнень при повному контролі в цих областях;

б) відкидаючий з елементами інфантилізації і соціальної інвалідації, коли спостерігається емоційне відкидання дитини, його низька цінність в очах батьків і ставлення до неї, як до більш молодшої в порівнянні з реальним віком;

в) симбіотичний, з прагненням встановити з дитиною тісний емоціональний контакт;

г) симбіотично-авторитарний, коли присутні гіперпротекція і тотальний контроль не тільки поведін-

ки, але і всього психічного життя дитини.

Окремої уваги, з точки зору теми нашої статті, заслуговує аналіз виховних позицій батьків, які іноді позначають як батьківські установки до виховання дітей. Зокрема А. О. Реан описує чотири виховних позиції (Реан, 2010): авторитарну, потураючу, ліберальну і демократичну або партнерську.

Згідно теми статті нас цікавлять окремі стилі сімейного виховання та їх вплив на дитину та її психологічні межі, які формуються в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження взаємозв'язку стилів батьківського ставлення і різних характеристик психологічних меж ми проводили за двома віковими групами: молодших і старших підлітків. Нас цікавило питання: чи існують взаємозв'язки функцій і властивостей меж в залежності від домінуючого батьківського ставлення в сім'ї?

Ми розглянемо кілька кореляційних матриць, побудованих відповідно по результатам статистичного аналізу для груп молодших і старших підлітків:

а) кореляційна матриця коефіцієнтів кореляції r_{xy} між показниками за методикою «Межі Я» (тест Н. Браун в адаптації К. О. Шамшикової (Шамшикова, 2014)) і за опитувальником діагностики батьківського відношення (Г. Я. Варга, В. В. Столін);

б) кореляційна матриця коефіцієнтів кореляції r_{xy} між результатами методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві (Леві, 2013)) і за опитувальником діагностики батьківського ставлення (Г. Я. Варга, В. В. Столін).

Для всіх значень кореляційних матриць був обраний єдиний рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$.

Результати розрахунку кореляційних матриць між показниками за методикою «Межі Я» (тест Н. Браун в адаптації К. О. Шамшикової) і за опитувальником діагностики батьківського ставлення (Г. Я. Варга, В. В. Столін) представлені в таблицях 1 і 2.

Дані таблиць 1 і 2 дозволяють стверджувати, що для підлітків обох груп (як віку 11-12 років, так і віку 15-16 років) існують наступні статистично достовірні кореляційні зв'язки:

1. Показник за методикою «Межі Я» позитивно корелює з такими характеристиками батьківського ста-

Таблиця 1.

**Кореляційна матриця між показниками за методикою «Межі Я»
і за методикою діагностики батьківського ставлення
(Вік 11-12 років)**

Змінні	Кореляційна матриця, N=63					
	Межі Я	Прийняття-Відповідальність	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Інфантилізація
Межі Я	1,00	0,29*	0,26*	0,01	-0,63*	-0,60*
Прийняття-Відповідальність	0,29*	1,00	0,15	0,13	-0,15	0,01
Кооперація	0,26*	0,15	1,00	0,23	-0,16	-0,16
Симбіоз	0,01	0,13	0,23	1,00	0,17	0,17
Контроль	-0,63*	-0,15	-0,16	0,17	1,00	0,82*
Інфантилізація	-0,60*	0,01	-0,16	0,17	0,82*	1,00

Зірочкою виділені значення, рівень значимості яких $p \leq 0,05$

Таблиця 2.

**Кореляційна матриця між показниками за методикою «Межі Я» і за методикою
діагностики батьківського ставлення
(Вік 15-16 років)**

Змінні	Кореляційна матриця, N=63					
	Межі Я	Прийняття-Відповідальність	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Інфантилізація
Межі Я	1,00	0,58*	0,63*	0,25	-0,48*	-0,72*
Прийняття-Відповідальність	0,58*	1,00	0,31*	0,21	-0,30*	-0,37*
Кооперація	0,63*	0,31*	1,00	0,04	-0,24	-0,38*
Симбіоз	0,25	0,21	0,04	1,00	-0,03	0,06
Контроль	-0,48*	-0,30*	-0,24	-0,03	1,00	0,61*
Інфантилізація	-0,72*	-0,37*	-0,38*	0,06	0,61*	1,00

Зірочкою виділені значення, рівень значимості яких $p \leq 0,05$

влення, як прийняття і кооперація.

Це означає, що високі бали за шкалою батьківського прийняття, яке виражається в позитивному ставленні до дитини, в підтримці його індивідуальності, в зацікавленості у справах і планах дитини, а також високі показники за шкалою кооперації, що проявляється в співчутті до емоційних переживань підлітка – обидві шкали пов'язані зі значним рівнем розвитку меж підлітка. Останнє проявляється в тому, що дитина в змозі захищати власний психологічний простір, відчуває, що має право на свою психологічну суверенність, сама прагне до співпраці і не порушує психологічні межі

інших людей.

Навпаки, низькі бали за шкалами прийняття і кооперації пов'язані зі слабким рівнем системи власних психологічних меж у підлітків. В останньому випадку, у них відсутні уявлення про власну суверенність, вони не в змозі захищати свою психологічну приватність і, навпаки, схильні порушувати межі інших людей.

2. Параметр методики «Межі Я» має негативний взаємозв'язок з контролем (гіперсоціалізацією) і інфантилізацією – двома іншими стилями батьківського ставлення.

Дана статистична закономірність показує нам,

що значний контроль над поведінкою дитини, батьківський авторитаризм, а також прагнення зменшити «дорослість» підлітка, культивування в ньому соціально незрілої особистості призводить до дифузії психологічних меж.

В той же час, низькі бали по батьківському контролю, батьківське сприйняття підлітка адекватно його почуттю дорослості сприяє формуванню психологічних меж і шанобливому ставленню до себе та інших.

Дані висновки знаходять відображення в існуванні значних кореляційних зв'язків між прийняттям і кооперацією, а також між контролем і інфантилізацією. Більш того, з таблиць 1 і 2 ми також бачимо, що кооперація і прийняття негативно пов'язані з контролем і інфантилізацією дитини (на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$). Так як, методику діагностики батьківського ставлення заповнювали самі підлітки, останні результати можуть свідчити також про те, що в підлітковому віці діти прагнуть бути прийнятими і кооперуватися з батьками, але, в той же час, не хочуть перебувати під їх авторитарним контролем.

Результати розрахунку кореляційних матриць між показниками за методикою «Психологічні межі» (Т. С. Леві) і методикою діагностики батьківського відношення (Г. Я. Варга, В. В. Столін) представлені в таблицях 3 та 4.

Аналіз результатів, представлених в таблицях 3 і 4, може бути більш інформативним. Це пов'язано з тим, що в методиках Т. С. Леві показник сформованості меж вже не інтегральний, як в опитувальнику «Межі Я», а диференційований за функціями.

Як і в попередньому випадку, ми бачимо наявність позитивних і негативних кореляцій. Такі параметри батьківського ставлення, як прийняття і кооперація, позитивно корелюють зі сформованістю меж по ряду функцій. Авторитарний контроль і інфантилізація дитини мають негативний взаємозв'язок зі ступенем розвитку меж.

У той же час, в Таблицях 3 та 4 ми можемо виявити ряд особливостей, які відрізняють ці результати від попередніх:

1. Батьківський контроль і інфантилізація ди-

Таблиця 3.

Кореляційна матриця між показниками за шкалами методики «Психологічні межі» і показниками за методикою діагностики батьківського ставлення (вік 11-12 років)

Змінні	Кореляційна матриця, N=63										
	Прийняття-Відповідальність	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Інфантилізація	Активно не-впускаюча функція	Проникна функція	Активно вбираюча функція	Активно віддаюча функція	Активно стримуюча функція	Спокійно-нейтральна функція
Прийняття-Відповідальність	1,00	0,15	0,13	-0,15	0,01	0,37*	0,20	0,17	0,08	0,29*	-0,10
Кооперація	0,15	1,00	0,23	-0,16	-0,16	0,11	0,27*	0,14	0,12	0,28*	-0,01
Симбіоз	0,13	0,23	1,00	0,17	0,17	-0,06	-0,01	-0,02	-0,17	-0,02	0,10
Контроль	-0,15	-0,16	0,17	1,00	0,82*	-0,46*	-0,52*	-0,06	-0,47*	-0,58*	0,01
Інфантилізація	0,01	-0,16	0,17	0,82*	1,00	-0,46*	-0,41*	0,02	-0,53*	-0,53*	-0,09
Активно не-впускаюча функція	0,37*	0,11	-0,06	-0,46*	-0,46*	1,00	0,60*	0,21	0,79*	0,71*	-0,02
Проникна функція	0,20	0,27*	-0,01	-0,52*	-0,41*	0,60*	1,00	0,26*	0,44*	0,86*	-0,12
Активно вбираюча функція	0,17	0,14	-0,02	-0,06	0,02	0,21	0,26*	1,00	0,18	0,23	0,00
Активно віддаюча функція	0,08	0,12	-0,17	-0,47*	-0,53*	0,79*	0,44*	0,18	1,00	0,58*	-0,06
Активно стримуюча функція	0,29*	0,28*	-0,02	-0,58*	-0,53*	0,71*	0,86*	0,23	0,58*	1,00	-0,14
Спокійно-нейтральна функція	-0,10	-0,01	0,10	0,01	-0,09	-0,02	-0,12	0,00	-0,06	-0,14	1,00

Зірочкою виділені значення, рівень значимості яких $p \leq 0,05$

Таблиця 4.

Кореляційна матриця між показниками за шкалами методики «Психологічні межі» і показниками за методикою діагностики батьківського ставлення (вік 15-16 років)

Змінні	Кореляційна матриця, N=63										
	Прийняття - Відповідальність	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Інфантилізація	Активно не-впускаюча функція	Проникна функція	Активно вбираюча функція	Активно віддаюча функція	Активно стримуюча функція	Спокійно-нейтральна функція
Прийняття-Відповідальність	1,00	0,31*	0,21	-0,30*	-0,37*	0,67*	0,31*	0,60*	0,52*	0,18	0,13
Кооперація	0,31*	1,00	0,04	-0,24	-0,38*	0,45*	0,22	0,25*	0,39*	0,17	0,26*
Симбіоз	0,21	0,04	1,00	-0,03	0,06	0,34*	0,29*	0,29*	0,24	0,10	0,14
Контроль	-0,30*	-0,24	-0,03	1,00	0,61*	-0,45*	-0,49*	-0,37*	-0,42*	-0,41*	-0,05
Інфантилізація	-0,37*	-0,38*	0,06	0,61*	1,00	-0,57*	-0,48*	-0,50*	-0,49*	-0,35*	-0,22
Активно не-впускаюча	0,67*	0,45*	0,34*	-0,45*	-0,57*	1,00	0,70*	0,86*	0,87*	0,43*	0,27*
Проникна функція	0,31*	0,22	0,29*	-0,49*	-0,48*	0,70*	1,00	0,63*	0,68*	0,43*	0,18
Активно вбираюча функція	0,60*	0,25*	0,29*	-0,37*	-0,50*	0,86*	0,63*	1,00	0,84*	0,41*	0,17
Активно віддаюча функція	0,52*	0,39*	0,24	-0,42*	-0,49*	0,87*	0,68*	0,84*	1,00	0,46*	0,28*
Активно стримуюча функція	0,18	0,17	0,10	-0,41*	-0,35*	0,43*	0,43*	0,41*	0,46*	1,00	0,19
Спокійно-нейтральна	0,13	0,26*	0,14	-0,05	-0,22	0,27*	0,18	0,17	0,28*	0,19	1,00

Зірочкою виділені значення, рівень значимості яких $p \leq 0,05$

тини протягом усього підліткового віку не просто негативно пов'язані з розвитком меж, але і погіршують їх функції. Зокрема, якщо ці два батьківських стили ставлення до дитини у дітей віком 11-12 років негативно корелюють зі сформованістю таких функцій меж, як непускаюча функція ($r_{xy} = -0,46$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), проникна функція ($r_{xy} = -0,52$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = -0,41$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), віддаюча функція ($r_{xy} = -0,48$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = -0,53$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), стримуюча функція ($r_{xy} = -0,58$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = -0,53$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), то у підлітків віку 15-16 років до них додаються вбираюча функція межі ($r_{xy} = -0,37$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = -0,50$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4). Іншими словами, мало того, що відбувається негативна динаміка в розвитку меж, але ще з шести функцій виявляються несформованими п'ять.

2. Перманентна батьківська практика в прийнятті та кооперації, навпаки, тягне позитивну динаміку в розвитку самих психологічних меж і їх функцій у дітей. Якщо у віці 11-12 років у молодших підлітків батьківське прийняття позитивно корелює з непускаючою

і стримуючою функціями ($r_{xy} = 0,37$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = 0,29$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), а кооперація – зі стримуючою і проникною функціями ($r_{xy} = 0,28$ при $p \leq 0,05$ і $r_{xy} = 0,27$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 3), то в старшому підлітковому віці до перерахованих позитивних взаємозв'язків додаються ще по дві функції. У випадку з прийняттям спостерігається позитивна кореляція з непускаючою ($r_{xy} = 0,67$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4), проникною ($r_{xy} = 0,31$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4), вбираючою ($r_{xy} = 0,60$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4) і з віддаючою ($r_{xy} = 0,52$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4) функціями. Тоді як, кооперативний стиль відносин починає корелювати з непускаючою ($r_{xy} = 0,45$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4), вбираючою ($r_{xy} = 0,25$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4), віддаючою ($r_{xy} = 0,39$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4) і спокійно-нейтральною ($r_{xy} = 0,26$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4) функціями. Разом ці два стилі батьківського ставлення позитивно пов'язані з розвитком п'яти з шести функцій психологічних меж.

3. Ще один важливий результат ми виявляємо, коли досліджуємо такий батьківський стиль відносин, як симбіоз. За даними в Таблицях 1 та 2 ми бачимо, що

цей стиль не був пов'язаний з формуванням психологічних меж, тоді як за результатами з Таблиць 3 і 4 ми виявляємо, що він грає певне значення у молодших підлітків. Для дітей 15-16 років були виявлені статистично значущі кореляції при $p \leq 0,05$ з такими функціями меж, як не пропускаюча ($r_{xy} = 0,35$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4), проникна ($r_{xy} = 0,29$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4) і вбираюча ($r_{xy} = 0,29$ при $p \leq 0,05$, Таблиця 4). У молодшому підлітковому віці симбіоз не корелює з тими чи іншими функціями меж. Даний факт можна пояснити за рахунок того, що процеси сепарації, які включаються у підлітків в більш старший період, призводять до небажаних переживань власної психологічної залежності від дорослих і до більш гострого переживання симбіозу.

Висновки.

По-перше, батьківські стилі відносин «прийняття» і «кооперація» в старшому підлітковому віці позитивно корелюють зі значно більшою кількістю складових функцій меж, ніж у молодших підлітків. Виявлені закономірності дозволяють стверджувати, по-перше, сам розвиток і диференціацію функцій меж в підлітковому віці, а, по-друге, їх великий взаємозв'язок зі значущими відносинами.

По-друге, контроль і інфантилізація, як стилі батьківських відносин до дитини, пригнічують розвиток функцій його меж. Ці статистично значущі закономірності свідчать на користь того, що інфантилізація і контроль, як стилі батьківського виховання, перешкоджають розвитку функцій меж, пригнічують їх розвиток.

На основі цих висновків ми можемо зробити декілька узагальнень.

Зокрема, наслідком спотворень стилів батьківського виховання стає дефіцит психологічних меж. В свою чергу, дефіцит меж обумовлює порушення і дефекти особистості підлітка, які проявляються у формуванні нестійкого самовідношення, надзалежності від оцінок значимих інших, втрати індивідуальності та ін. При цьому, первинними причинами дефіциту психологічних меж підлітків є порушення стилів батьківського виховання, а можливо і дефіцит розвитку особистісних меж самих батьків.

У міру дорослішання дитина входить в простір сімейних стосунків і засвоює ті властивості меж, які їй

демонструються. У цьому сенсі, гармонійна структура сім'ї передбачає не тільки цілісну, узгоджену систему взаємовідносин, яка забезпечує потреби її членів відповідними можливостями, а й розвинену «досить хорошу» систему психологічних меж, що враховують «окремість» членів сім'ї один від одного. Співвідношення психологічних меж батьків з межами дітей відбувається за рахунок повсякденної контактної взаємодії з дитиною.

Перспективи подальших досліджень.

Формування особистості значною мірою пов'язано з підлітковим віком, коли відбуваються процеси розвитку рефлексії, становлення самосвідомості, соціального інтелекту та ін. Зокрема, найважливішим процесом в підлітковому віці стає розуміння етапу становлення психологічних меж, коли особистість проходить трансформацію від дитинства до дорослості. Тому ще підліток залежить від батьків, необхідно приділяти увагу розвитку психологічних меж в їх зв'язку зі специфікою стосунків між батьками і підлітком. Збільшення даних про вплив стилю виховання на формування особистості підлітка також вимагає проведення ретельного наукового аналізу цієї проблеми. Зокрема, потрібно продовжувати вивчати механізми впливу відносин між батьками і підлітком на формування внутрішніх і зовнішніх меж суб'єкта. Перспективою подальших досліджень стає вивчення процесу інтеріоризації зовнішніх меж у внутрішні Я-відмежування, дослідження взаємозв'язків механізмів психологічних захистів та зовнішніх і внутрішніх меж та обґрунтування, як Я-відмежування надають психічним інстанціям і особистості підлітків більш досконалий вид.

Саме тому дослідження психологічних меж є перспективними і дозволяють більше дізнатися про природу людської психіки.

References (Transliteration):

- Adler, A. (2011) *Praktika i teoriia individual'noi psikhologii* [Practice and theory of individual psychology] / A. Adler. – Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
- Varga, A.Ia. (1986) *Struktura i tipy roditel'skogo otnosheniia* [Structure and types of parental relationship]. Doctor's thesis. Moscow [in Russian]

- Dol'to, F. (2010) Na storone rebenka [On the side of the child] / F.Dol'to. – Ekaterinburg: Rama Publishing [in Russian].
- Zakharov, A.I. (1988) Nevrozy u detei i podrostkov: Anamnez, etiologiya i patogenez [Neuroses in children and adolescents: Anamnesis, etiology and pathogenesis] / A.I.Zakharov. – Saint-Petersburg: Meditsina [in Russian].
- Lakan, Zh. (2012) Zametka o rebenke [Note on the child]. Mezhdunarodnyi psikhoanaliticheskii zhurnal – International Psychoanalytic Journal. (Vols. 2), (pp.59-64). Moscow [in Russian].
- Levi, T.S. (2013) Metodika diagnostiki psikhologicheskoi granitsy lichnosti [Diagnostic technique the psychological boundaries of personality]. Voprosy psikhologii – Psychology Issues. (Vols. 1), pp. 131-146. Moscow [in Russian].
- Rean, A. A. (2010) Psikhologiya i pedagogika [Psychology and pedagogy] / A.A.Rean, N.V.Bordovskaia, S.I. Rozum. – Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
- Remshmidt, H. (1994) Pidlitkovyj i junackyj vik. Problemy stanovlennja osobystosti [Adolescence and junior age. Problems of personality formation] / H. Remshmidt. – Moscow: «Myr» [in Russian].
- Sokolova, E.T. (1995) Osobennosti lichnosti pri pogranichnykh rasstroivakh i somaticheskikh zabolivaniakh [Features of personality in borderline disorders and somatic diseases] / E.T. Sokolova, V.V. Nikolaeva. – Moscow: SvR – Argus [in Russian].
- Shamshikova, E.O. (2014) Osobennosti vzaimosv'язi tipov psikhologicheskikh granits i zashchitnykh mekhanizmov lichnosti v staršem podrostkovom vozraste (mezhnatsional'nye razlichija) [Features of the relationship between types of psychological boundaries and protective mechanisms of personality in older adolescents (ethnic differences)]. Sibirskii pedagogicheskii zhurnal – Siberian Psychological Journal. (Vols. 6), (pp. 178-185) [in Russian].
- Eidemiller, E. G. (1989) Semeinaia psikhoterapiia [Family psychotherapy] / E. G. Eidemiller, V. V. Iustitskis. – Saint-Petersburg: Meditsina [in Russian].
- Erikson, E. (1950) Childhood and society / E. Erikson. – New York : Norton [in English].

Valeriy Dorozhkin

DSc. in Psychology, professor of the Department of Psychology, Ukrainian State Employment Service Training Institute (USESTI), Kiev (Ukraine)

Olena Savchenko

Postgraduate student of the Department of Psychology, at Ukrainian State Employment Service Training Institute (USESTI), Kiev (Ukraine)

THE RELATIONSHIPS BETWEEN ADOLESCENT PERSONALITY'S PSYCHOLOGICAL BOUNDARIES AND FAMILY INTERACTION STYLES

ABSTRACT

This paper analyses the relationship between an adolescent personality's psychological boundaries and styles of family interactions. This approach allows describing the behavioural manifestations of parental attitudes and relationships at interactions with their children. In addition, one of the article goals was to examine the scientific problem, namely, how stable parental patterns of interactions and attitudes to their children affect the adolescents' personality, their desires and psychological capabilities.

We explored the boundaries of Self, their function as well as parental attitudes as they perceived by adolescents themselves with a set of psychological diagnostic methods. The study involved two groups of adolescents (younger and older adolescents) with 63 people in each group. The obtained results suggested that the parental styles of “acceptance” and “co-operation” correlated positively with the significantly greater number of boundary functions at the stage of older adolescence than that of younger adolescents. On the contrary, control and infantilisation, as styles of parental attitudes towards their children, inhibited the development of boundary functions. We also investigated the development and differentiation of boundary functions at adolescence and their strong links with meaningful relationships. The further conclusion was made that a lack of psychological boundaries was a result of distorted parenting styles. In turn, the lack of boundaries caused infringement and drawbacks in adolescents' personality, manifested in unstable self-esteem; dependence of self-estimates on estimates made by significant others; loss of personality, etc. At the same time, the primary reasons for the lack of psychological boundaries at adolescence are distorted parenting styles and, possibly, underdeveloped

personal boundaries of parents themselves.

Keywords: psychological boundaries, family interaction styles, parental attitude, adolescent personality, psychological boundary functions.

Дорожкін Валерій Романович

Доктор психології, професор кафедри психології Інститута підготовки кадрів державної служби зайнятості України, г. Київ (Україна)

Савченко Елена Владимировна

Аспірант кафедри психології Інститута підготовки кадрів державної служби зайнятості України, г. Київ (Україна)

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ГРАНИЦ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ И СТИЛЕЙ СЕМЕЙНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу взаимосвязей психологических границ личности подростков и стилей семейного взаимодействия. Подобный подход открывает возможность описания поведенческих проявлений родительских установок и отношений через контактное взаимодействие с ребенком. Кроме того, одной из целей статьи является рассмотрение научной задачи, а именно, как устойчивые паттерны поведения с ребенком и отношения к нему влияют на индивидуальность ребенка, его желания и психологические возможности. С помощью ряда психодиагностических методов нам удалось исследовать границы Я, их функции, а также родительское отношение, каким его воспринимают сами подростки. В исследовании участвовало две группы подростков (младшего и старшего подросткового возраста), численностью по 63 человека в каждой из групп. Результаты, которые мы получили, позволяют утверждать, что родительские стили отношений «принятие» и «кооперация» в старшем подростковом возрасте положительно коррелируют со значительно большим количеством составляющих функций границ, чем у младших подростков. Наоборот, контроль и инфантилизация, как стили родительского отношения к ребенку, подавляют развитие функций его границ. Выявленные статистически значимые закономерности свидетельствуют в пользу того, что инфантилизация и контроль, как стили родительского воспитания, препятствуют развитию функций границ, подавляют их развитие.

Також нам удалось дослідити розвиток і диференціацію функцій границ в підлітковому віці і їх більшу взаємозв'язь со значимими відносинами. В якості додаткового висновку ми отримали те, що наслідком спотворень стилів батьківського виховання стає дефіцит психологічних границ. В свою чергу, дефіцит границ обумовлює порушення і дефекти особистості підлітка, які проявляються в формуванні нестійкого самоощущення, сверхзалежності від оцінок значимих інших, втрати індивідуальності і др. При цьому, первинними причинами дефіциту психологічних границ підлітків є порушення стилів батьківського виховання, а можливо і дефіцит розвитку особистісних границ самих батьків.

Ключевые слова: психологические границы, стили семейного взаимодействия, родительское отношение, личность подростка, функции психологических границ.

Дата отримання статті: 01.03.2020

Дата рекомендації до друку: 22.03.2020

Дата оприлюднення: 26.03.2020